

ходных языковых явлений, нарушающих установленные ранее соответствия плана выражения и плана содержания определенных грамматических категорий и классов форм. Подобные факты, нарушающие сложившиеся подразделения, способствуют осмыслению внутренних связей и взаимоотношений между классификационными разрядами и тем самым ведут к перерастанию формально-логических классификаций в содержательные. При этом размытый, нечеткий характер таких классификаций вполне соответствует вероятностно-нечеткой природе языка.

В-четвертых, дальнейшее совершенствование классифицирующего подхода в лингвистике приводит к созданию теории классификации, способной объяснить как ее метод, так и определенную классификацию с некоторой более общей точки зрения, — например, с точки зрения ее соответствия внеязыковой реальности или характеру мышления, или структурно-типологическим закономерностям языка. Как один из ранних опытов таких интерпретаций можно рассматривать параллели между закономерностями объективного мира и категориями грамматики, постоянно проводимые М. В. Ломоносовым.

Экспликация оснований классификации, доказательства правомерности делений, а также развитие теории классификации существенны для истории рассматриваемых грамматик еще в одном отношении: в плане развития коммуникативных возможностей, т. е. развития способов общения с читателем. В целом ранние восточнославянские грамматики характеризуются предельной свернутостью изложения. Их текст напоминает перевод табличной записи в ее словесное прочтение, но с минимальным нарративным («рассказывательным») элементом. Однако по мере развития объяснительного и комментирующего компонентов возрастает не только содержательность грамматик, но и степень их коммуникативной ориентированности.

¹ Лаврентий Зизаний. Грамматика Словенска съвершеннаго искусства осми частей слова.— Вильно, 1596, л. 3. В дальнейшем при цитировании старопечатных грамматик в тексте приводится фамилия автора или сокращенное название памятника («Адельфотис») и указываются листы по следующим изданиям: Адельфотис, Грамматика доброглаголиваго еллинословенскаго языка.— Львов, 1591; Мелетий Смотрицкий. Грамматика Славенския правильное синтагма.— Евье, 1619. Рукописные памятники цитируются по изданию И. В. Ягича в кн.: Ягич И. В. Рассуждения южнославянской и русской старины о церковнославянском языке.— Исследования по русскому языку. СПб., 1885—1895, т. 1. В этом случае в скобках указывается сокращенное название памятника и страницы по тому «Исследований», напр.: («Донат», Ягич, с. 822).

² См.: Лосев А. Ф. История античной эстетики: Поздний эллинизм.— М., 1980, с. 152.

³ См.: Античные риторика.— М., 1978, с. 29.

⁴ Лосев А. Ф. Эстетика Возрождения.— М., 1978, с. 508.

⁵ Там же, с. 156.

⁶ Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры.— М., 1977, с. 186.

А. І. НАРКЕВІЧ

ГРАМАТЫКАЛІЗАВАННЯ СПАЛУЧЭННІ СЛОЎ

Пры аналізе сказа па яго непасрэдна састаўляючых у ім вылучаюцца, апрача так званых функцыянальна значымых сінтаксічных адрэзкаў — сінтаксем, і розныя іншыя тыпы структурных адзінак, якія выконваюць у сказе формаўтваральную, незнамянальную або службова-звязкавую, дапаможную функцыю, хоць знешне (фармальна) і нагадваюць словазлучэнні. Такімі, перш за ўсё, з'яўляюцца:

а) складаныя аналітычныя, ці апісальныя граматычныя ўтварэнні, напрыклад, кампаратыўныя формы якасных прыметнікаў і прыслоўяў, якія выражаюцца спалучэннямі слоў *больш, менш, найбольш, найменш, самы* плюс якасны прыметнік ці прыслоўе (*больш памяркоўны, менш прыкметны, найбольш здатны, найменш цікавы, самы задзірсты, больш трапна, менш дасканала* і інш.); складаныя формы часу, ладу дзеясловаў, якія перадаюцца спалучэннямі дзеяслоўнай звязкі *быць (буду, бу-*

дзеш, будзе, будзем, будзеце, будуць, зрэдку быў) з інфінітыўнымі ці асабовымі формамі дзеясловаў або спалучэннямі дапаможных дзеясловаў *давай, давайце*, мадальных, мадальна-валявых і адмоўных часціц з дзеясловамі ўмоўнага ці загаднага ладу (*буду вучыцца, будзем працаваць, быў прызшой, давай расказвай, прыйшлі б, расказаў бы, чакалі ж, ведаў жа, не зважай, няхай ведаюць і інш.*);

б) ускладненыя формы дзеяслоўных, імённых ці прыслоўных выказнікаў, якія выражаюцца спалучэннямі дапаможных дзеясловаў тыпу *быць, стаць, станавіцца, рабіцца* з рознымі знамянальнымі часціцамі мовы (*быць смелым, стаць інжынерам, станавілася не па сабе, рабілася доладна*) або спалучэннямі прэдыкатываў *трэба, патрэбна, нельга* з інфінітывам і (*трэба жыць, патрэбна працаваць, нельга ленавацца і інш.*);

в) складаныя энклітычныя і праклітычныя ўтварэнні, якія выражаюцца спалучэннямі назоўнікаў з прыназоўнікамі або назоўнікаў ці іншых часцін мовы са злучнікамі, часціцамі (*у лесе, каля рэчкі, і лугі, і палі, але маркотна, не сумуй, па шляху (у напрамку) да, у адносінах да, у залежнасці ад, у адрозненне ад, у адказ на, у адпаведнасці з, у параўнанні з, на чале, па прычыне таго што, у сувязі з тым што, па меры таго як, у той час калі, да таго часу пакуль, пасля таго як, для (дзеля) таго каб, зыходзячы з таго што, нягледзячы на тое што, не гаворачы аб тым што і інш.*);

г) словаспалучэнні, якія складаюцца з розных эмацыянальных, мадальна-экспрэсіўных часціц і знамянальных разрадаў слоў — назоўнікаў, прыметнікаў, займеннікаў, дзеясловаў, прыслоўяў (*вось дык дзіва, ну й спёка, ці ж то парадак, што за прыгажосць, ні дня, ні ночы, які ж цудоўны, які б ні быў, аж задрыжаў, як ні цяжка, хіба ж лёгка, яшчэ вчора ж, хоць куды, куды там, хоць бы, хоць бы што, бадай што, быццам бы, як быццам, абы толькі, ледзь не, чуць не і інш.*).

Агульным, што збліжае і аб'ядноўвае названыя групы словаспалучэнняў са знамянальнымі сінтаксічнымі ўтварэннямі на ўзроўні словазлучэнняў, з'яўляецца двухкампанентнасць (бінарнасць) іх структуры. Як і ў свабодных сінтаксічных словазлучэннях, ва ўсіх гэтых тыпах граматыкалізаваных спалучэнняў вылучаюцца дзве асноўныя часткі, адна з якіх структурна падпарадкавана другой. Так, займеннікі *самы, самая, самае*, колькасныя прыслоўі *больш, менш, найбольш, найменш* структурна і семантычна залежаць ад прыметнікаў, прыслоўяў ці безасабова-прэдыкатыўных слоў у складзе адпаведных кампаратыўных спалучэнняў, дзеяслоўныя звязкі *быць, станавіцца, рабіцца*, часціцы *б, бы, ж, жа, хоць, як, быццам, бадай* і інш.— ад асабовых ці інфінітыўных форм дзеясловаў або іншых часцін мовы. Аднак залежнасць кампанентаў у граматыкалізаваных спалучэннях і падпарадкавальных злучэннях слоў не адволькая, што вынікае з неідэнтычнасці складу, значэння і функцыі тых і другіх адзінак у мове. Словазлучэнні складаюцца з двух і больш лексічна паўназначных слоў і служаць для выражэння сэнсава-сінтаксічных адносін паміж паняццямі, якія абазначаюцца гэтымі словамі; граматыкалізаваныя ж спалучэнні ўяўляюць сабой злучэнні несамастойных слоў або самастойнага слова са службовым, а таму як кампаненты сінтаксічнага раду не раўназначныя і не могуць служыць абазначэннямі прадметаў ці з'яў рэчаіснасці ў іх складаных сувязях і ўзаемаадносінах.

Словазлучэнні заўсёды, ва ўсіх выпадках іх ужывання ўтвараюць цэльныя, граматычна аформленыя і семантычна завершаныя адзінкі сінтаксічнай будовы мовы, у той час як граматыкалізаваныя спалучэнні такой цэльнасцю структуры не вызначаюцца і іх значэнне раскрываецца праз семантычны сувязі і ўзаемаадносіны з іншымі словамі. Толькі ў спалучэнні з лексічна паўназначнымі кампанентамі сказа яны набываюць сваю знамянальнасць, семантычную паўнацэннасць і структурную завершанасць.

Свабодныя сінтаксічныя словазлучэнні ў адрозненне ад граматыкалізаваных спалучэнняў вызначаюцца і той істотнай асаблівасцю, што яны могуць функцыяніраваць як у складзе сказа, яго будове, так і па-за

межамі гэтых структурных адзінак. Яны могуць вычляняцца са сказа, разбівацца ў ім, перагрупоўвацца. Што ж датычыць граматыкалізаваных спалучэнняў, якія ўзнікаюць у мове ў сувязі з камунікатыўным актам і выкарыстоўваюцца для арганізацыі адпаведных словаформ і сінтаксічных канструкцый, то яны не могуць кваліфікавацца як самастойныя сінтаксічныя ўтварэнні з сваёй асобнай семантычнай функцыяй у працэсе зносін. Такія спалучэнні функцыяніруюць толькі ў сказе, у яго складзе і не мысляцца, не ўяўляюцца па-за сказам як выразнікі пэўных семантычных адносін. З гэтага вынікае, што словазлучэнне ў сказе — жывая структурная адзінка мовы, у той час як граматыкалізаваныя спалучэнні слоў — толькі сродкі іх граматычнай арганізацыі ці мадальнай характарыстыкі. У адпаведнасці з камунікатыўнымі, сэнсава-экспрэсіўнымі і стылістычнымі мэтамі словазлучэнні могуць свабодна ўступаць у новыя сувязі і ўзаемаадносінны з іншымі словамі ці спалучэннямі слоў, пашыраць ці звужаць сваё значэнне, ускладняць структурную аснову сказа. У процілегласць фармалізуючым элементам мовы яны не з'яўляюцца гатовымі словаспалучальнымі ўтварэннямі з намінацыйнай функцыяй па-за сказам, паколькі ў яго складзе гэтак жа хутка распадаюцца, знікаюць, як і ўзніклі, калі патрэба ў іх камунікатыўным выкарыстанні адпала.

Такім чынам, далёка не ўсе спалучэнні, што вылучаюцца ў сказе, могуць кваліфікавацца як паўназначныя сінтаксічныя ўтварэнні. Паўназначнымі з'яўляюцца толькі такія аб'яднанні слоў, якія, будучы ўтворанымі на базе знамянальных лексем, захоўваюць у любых умовах функцыянальнага ўжывання сваю семантычную і сінтаксічную самастойнасць і служаць мэтам выражэння пэўных сэнсавых узаемаадносін паміж прадметамі, паняццямі ці з'явамі рэчаіснасці. Тыя ж з іх, якія ўжываюцца ў складзе сказа для арганізацыі адпаведных словаформ камунікатыўнага прызначэння ці ў якасці сродку выражэння пэўных эмацыянальна-экспрэсіўных, мадальных значэнняў, застаюцца па-за межамі граматычна самастойных, сінтаксічна значымых утварэнняў і з'яўляюцца аб'ектамі вывучэння сінтаксісу сказа.

Л. І. БУРАК

СКЛАДАНАЕ СІНТАКСІЧНАЕ ЦЭЛАЕ У ПАЭМЕ Я. КОЛАСА «НОВАЯ ЗЯМЛЯ»

Значнае месца ў структурна-семантычнай арганізацыі звязнага тэксту займаюць канструкцыі, якія атрымалі назву складанага сінтаксічнага цэлага (або звышфразнага адзінства). Складанае сінтаксічнае цэлае — гэта полікамунікатыўная адзінка, што ствараецца са спалучэння асобных сказаў, якія знаходзяцца ў пэўных суадносінах паміж сабой і сумесна ўтвараюць семантычнае, структурнае і інтанацыйнае адзінства. Кожнаму складанаму сінтаксічнаму цэламу ўласціва свая мікратэма, г. зн. тое агульнае, што аб'ядноўвае асобныя сказы ў цэласнае па сэнсу адзінства. Гэта адзінства вызначаецца суміраванай інфармацыяй, сістэмай звестак пра аб'ектыўную рэчаіснасць, атрыманых праз кожны асобны сказ і іх узаемадзеянне. Структурнае адзінства ствараецца сінтаксічнай суаднесенасцю асобных сказаў у межах складанага сінтаксічнага цэлага і праяўляецца ў адпаведных паказчыках сувязі паміж імі. Найбольш тыповымі паказчыкамі сувязі з'яўляюцца далучальныя злучнікі і злучнікавыя словы, анафарычныя займеннікі і прыслоўі, мадальныя словы, парадак слоў, лексічныя паўторы, трывальна-часавыя формы выказнікаў, кантэкстуальная непаўната асобных сказаў. Напрыклад: *Быў дзядзька ў пушчах, у барох і расчытаць іх голас мог, і з старасвецкімі дубамі каротка знайсся, як з сябрамі. А тут — адзін, бо ўсе чужыя, не знаеш, хто яны такія... І сам для іх ты чужаніца*¹ (с. 256). *Каля пасады лесніковай цягнуўся гожаю падковай стары, высокі лес цяністы. Тут верх асіны круглалістай сплятаўся з хвоямі, з дубамі, а елкі хмуры-*